

Militaire collaboratie in België tijdens de Tweede Wereldoorlog

BRUNO DE WEVER

1 *Militaire collaboratie in bezet Europa*

In de beeldvorming over de militaire collaboratie met het nationaal-socialistische Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog drijft de strijd aan het oostfront boven. Vooral de vrijwilligerseenheden in de *Waffen-SS* hebben ruim aandacht gekregen in de naoorlogse historiografie. Tijdens de oorlog was ook de propaganda in sterke mate gericht op het oostfront. Een en ander brengt met zich mee dat het fenomeen van de militaire collaboratie soms tot die strijd wordt verengd, terwijl het een veel breder fenomeen was. 'Wapendragers' treft men aan in zeer diverse formaties die afhingen van tal van Duitse militaire of gemilitariseerde organisaties.

Degelijke internationale overzichten van de militaire collaboratie met Duitsland in bezet Europa zijn er niet. De meeste werken beperken zich tot de oostfronteenheden en in het bijzonder tot de *Waffen-SS*. Bovendien moet de geïnteresseerde vorser zich een weg banen door een oerwoud van volstrekt apologetische literatuur en/of literatuur die uitsluitend belang stelt in zuiver militaire aangelegenheden. Nogal wat werken met een ruimere en/of wetenschappelijk pretentie nemen propagandistische voorstellingen over. Zo heeft bijvoorbeeld het werk van de gewezen *Waffen-SS* generaal Feix Steiner school gemaakt inzake het aantal vrijwilligers.¹ Zijn uit de lucht gegrepen cijfers zijn diep doorgedrongen in de wetenschappelijke literatuur.² Het precieze aantal niet-Duitsers in de *Waffen-SS* is niet bekend, zoals ook de totale omvang van de *Waffen-SS* niet vaststaat.³ Vaak verneemt men in de literatuur het cijfer van 1 miljoen manschappen aan het eind van de oorlog van wie ca. 1/3 niet-Duitsers. Het gaat terug op een publicatie van een andere *Waffen-SS* generaal en is overdreven.⁴ Het laatste betrouwbare cijfer geeft de toestand weer medio 1944. De *Waffen-SS* telde toen iets minder dan 600.000 manschappen van wie ca. 200.000 niet-Duitsers.⁵

Moet de literatuur over de militaire collaboratie in de *Waffen-SS* zeer omzichtig worden gebruikt, vergelijkende informatie over wapendragers in andere militaire formaties is nauwelijks voorhanden.⁶ Uit de Belgische casus blijkt alvast dat de re-

1 F. Steiner, *Die Freiwilligen. Idee und Opfergang* (Göttingen, 1958) 373.

2 Men treft ze bijvoorbeeld aan in G. H. Stein, *The Waffen-SS. Hitler's elite guard at war* (Ithaca, 1966) 139 en in H. W. Neulen, *Eurofaschismus und der Zweite Weltkrieg. Europa verratene Söhne* (München, 1980) 169-170.

3 De meest betrouwbare studie geeft geen cijfers: B. Wegner, *Hitlers politische Soldaten: Die Waffen-SS 1933-1945. Studien zur Leitbild, Struktur und Funktion einer nationalsozialistische Elite* (Paderborn, 1982).

4 P. Hausser, *Die Waffen-SS im Einsatz* (Göttingen, [1953]).

5 N. K. C. A. in 't Veld, *De SS en Nederland. Documenten uit SS-Archieven, 1933-1945* ('s-Gravenhage, 1976) 57.

6 H. W. Neulen maakt een overzicht in *An deutscher Seite. Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS* (München, 1985). Hij neemt heel wat misvattingen over uit de apologetische literatuur.

krutering voor andere formaties dan de *Waffen-SS* kwantitatief belangrijker was. Een belangrijk deel van de militaire collaborateurs werd ingezet aan het zogeheten 'thuisfront', dat is te zeggen in eigen land als onderdeel van de bezettingsmacht als bewakings- en politie-eenheden. Een vergelijking met de militaire collaboratie in andere landen leert dat er vele parallellen zijn, maar toch ook belangrijke verschillen. De aard van het bezettingsregime heeft de rekrutering voor de onderscheiden onderdelen van het Duitse leger beïnvloed. Zo was er in Nederland, waar er een burgerlijk bestuur was, een veel grotere greep van de SS op de militaire collaboratie dan in België dat bestuurd werd door militairen en waar de diverse onderdelen van de Duitse *Wehrmacht* vrij spel hadden.

Een overzicht van de Nederlandse militaire collaboratie bestaat voorlopig niet. Het belangrijkste werk is nog steeds dat van N. K. C. A. in 't Veld over de SS en Nederland.⁷ Men treft er uiterst betrouwbare en gedetailleerde informatie aan over de 22 à 25.000 Nederlanders die dienstnamen in de *Waffen-SS* en aanverwante gewapende SS-formaties. Een belangrijk deel van de militaire collaborators werd in Nederland zelf ingezet, onder meer 6.000 manschappen in de Landstorm. In 't Veld geeft ook informatie over enkele formaties die buiten of aan de rand van het SS-complex bleven, zoals de Landwacht, een hulppolitie van NSB'ers. Formaties als de NSKK, waarin meer dan 4.000 Nederlanders dienstnamen, en de OT worden niet behandeld. Recentere literatuur heeft uitsluitend aandacht voor de Nederlandse SS'ers en is veel minder betrouwbaar.⁸ Het totaal aantal Nederlandse militaire collaborators is niet bekend, zoals ook het aantal na de oorlog wegens militaire collaboratie veroordeelde Nederlanders niet bekend is.⁹ Er wordt aangenomen dat Nederland in verhouding tot de bevolking meer wapendragers telde dan de andere door Duitsland bezette landen. Dat is juist voor wat betreft het aantal vrijwilligers in de *Waffen-SS*.¹⁰ Of dit ook zo is als de gehele militaire collaboratie in ogenschouw wordt genomen, blijft voorlopig een open vraag. Als men met België wil vergelijken is het alvast noodzakelijk ook de andere gewapende formaties in de vergelijking te betrekken. Voor Nederland ontbreken voorlopig de gegevens. Voor België kan nu voor het eerst een volledig overzicht worden gegeven.

Dezelfde auteur maakte ook een overzicht van de militaire collaboratie in de Luftwaffe: H. W. Neulen, *Am Himmel Europa's. Luftstreitkräfte an deutscher Seite 1939-1945* (München, 1998). Hij beperkt zich tot het vliegend personeel, terwijl alvast in België bijvoorbeeld het gros van de militaire collaborators in de Luftwaffe bewakingsopdrachten uitvoerde of tot luchtafweereenheden behoorde.

7 N. K. C. A. in 't Veld, *De SS en Nederland*. De navolgende informatie treft men aan op de bladzijden 404-406, 385-403, 324.

8 Onder meer S. van der Zee, *Voor Führer, volk en vaderland. De SS in Nederland* (derde herziene druk; Alphen aan den Rijn, 1979). Verscheen eerder als *25.000 Landverraders. De SS in Nederland, Nederland in de SS* (Den Haag, 1967); P. Pierik, *Van Leningrad tot Berlijn. Nederlandse vrijwilligers in dienst van de Duitse Waffen-SS, 1941-1945. Geschiedenis van het legioen, de brigade en de divisie 'Nederland' in politieke en militaire context* (tweede herziene druk; Soesterberg, 2000 (eerste druk Nieuwegein, 1995)). Volstrekt apologetisch, maar documentair interessant is J. Vinex, V. Schotanius, *Nederlandse vrijwilligers in Europese krijgsdienst 1940-1945* (4 dln.; Antwerpen, 1989-1991).

9 'Wapendragers' staan niet apart vermeld in criminele statistieken. Zie P. Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders, 1945-1955* (Houten, 1989).

10 Zie onder meer N. K. C. A. in 't Veld, *De SS en Nederland*, 404.

2 De Belgische historiografie

De academische geschiedschrijving over de collaboratie in België is relatief ver gevorderd. Sedert de jaren tachtig werden talrijke scripties en proefschriften geschreven waarin diverse aspecten van de politieke, ideologische, culturele, economische en ook militaire samenwerking met de bezetter werden beschreven en geanalyseerd.¹¹ Er verschenen ook enkele belangrijke monografieën over aspecten van de militaire collaboratie.¹² In Vlaanderen bestaat er tevens een uitgebreide apologetische literatuur waarin gewezen militaire collaborateurs hun eigen geschiedenis schrijven. Ook voor de Waalse oostfrontstrijders bestaan dergelijke werken. Het zijn werken die de toets van de historische kritiek niet doorstaan wegens hun apologetisch karakter en gebrek aan historische métier, maar die niettemin een documentaire waarde hebben.¹³ Er is dus voor de geïnteresseerde lezer heel wat informatie voorhanden. Een overzicht van de militaire collaboratie in het Nederlands ontbreekt evenwel.¹⁴ Dit artikel wil deze lacune aanvullen en meteen de belangrijkste wetenschappelijke literatuur signaleren.

Na de Tweede Wereldoorlog werden 38.000 à 39.000 Belgen veroordeeld wegens 'wapendracht tegen België.' Ca. 3.000 moesten niet meer veroordeeld worden doordat ze in Duitse dienst waren gesneuveld. Een kleine minderheid slaagde erin onbekend te blijven voor het Belgische gerecht. Alles bij elkaar telde België ca. 42.000 militaire collaborateurs. Daarmee was militaire collaboratie veruit de belangrijkste vorm van medewerking met de vijand, als men tenminste collaboratie definieert vanuit het perspectief van de naoorlogse strafrechtpleging. In het totaal werden ca. 53.000 Belgen veroordeeld wegens collaboratie. Meer dan tweederde werd veroordeeld wegens 'wapendracht tegen België.'

¹¹ *De oorlog doorheen universitair onderzoek en onderwijs. La guerre dans l'enseignement et la recherche universitaires* (Brussel, 1990).

¹² Voor een overzicht van de literatuur zie de lopende bibliografie die in de schoot van het Studiecentrum oorlog en hedendaagse maatschappij (SOMA) — tot 1997 Navorsings- en studiecentrum voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (NSGWO II) — wordt gemaakt: W. C. M. Meyers, *België in de Tweede Wereldoorlog. Bibliografie 1970-1980* (Brussel, 1983). Daarna verschenen bibliografische overzichten van W. C. M. Meyers in: *Mededelingen NSGWO II*, XII (1982) 4-25 (over 1981); *Bijdragen NSGWO II*, IX (1985) 375-458 (over 1982-1984); X (1986) 223-259 (over 1985); XI (1988) 215-228 (over 1986); XII (1989) 253-285 (over 1987); XIII (1990) 235-276 (over 1988-1989); XV (1992) 265-304 (over 1990); XVI (1994) 187-213 (over 1991-1993); XVII (1995) 251-278 (over 1994); *Berichten van het NSGWO II*, XXV m (1997) 39-62 (over 1995); *SOMA Berichtenblad '30- '50*, XXX (1998) 45-72 (over 1996). Voortaan werd de lopende bibliografie opgesteld door D. Luyten, in: *SOMA Berichtenblad '30- '50*, bijzonder nummer (2000) 3-68 (over 1997-1999); bijlage bij XXXVI (2001) 3-32 (over 2000). Voor een beredeneerd overzicht tot 1990, zie: W. C. M. Meyers, 'België in de Tweede Wereldoorlog. Een poging tot kritische selectie van de voornaamste werken gepubliceerd sinds 1970', *BMGN*, CV (1990) ii, 280-294.

¹³ Onder meer *Vlamingen aan het Oostfront* (2 dln.; Antwerpen, 1973-1975); J. Vinex, *Vlaanderen in uniform* (7 dln.; Antwerpen, 1980-1984); J. Mabire, *Légion Wallonie. Au front de l'est 1941-1944* (Parijs, 1987); L. Degrelle, *La Campagne de Russie. 1941-1945* (Parijs, 1949).

¹⁴ Eerder verscheen: B. de Wever, 'Military collaboration in Belgium', in: W. Benz, J. Houwink ten Cate, G. Otto, ed., *Die Bürokratie der Okkupation. Strukturen der Herrschaft und Verwaltung im besetzten Europa* (Berlijn, 1998) 121-138.

Wapendracht tegen België' dekte vele ladingen. Dat kon gaan van zuiver politieke collaborateurs die zich gewapend hadden vertoond, van leden van paramilitaire formaties, tot leden van Duitse legereenheden. Sommige collaborateurs die nooit een wapen hadden gedragen, zoals bijvoorbeeld 350 vrijwilligers van het Deutsches Rotes Kreuz (DRK)¹⁵ werden veroordeeld voor 'wapendracht'. Deze bijdrage focust op de onderscheiden organisaties waarin de Belgische militaire collaborateurs actief waren. Ze worden gesitueerd in de nationaal-socialistische instellingen en in het Belgische collaboratielandschap. De militaire collaborateurs waren verspreid over diverse organisaties die direct te maken hadden met de Duitse oorlogsvoering. Het ging om fronteenheden (*Waffen-SS, Heer, Kriegsmarine*), diverse wachtfformaties ingeschakeld bij de bezettingstroepen, logistieke en vervoerseenheden (*Organization Todt* (OT) en *Nationalsozialistische Kraftfahrkorps* (NSKK)) en politionele eenheden (*Feldgendarmarie* en *Sicherheitspolizei* (SIPO)). De vrijwilligers uit de genoemde organisatie hadden zeer verschillende statuten en contracten, die vaak ook nog veranderden in de tijd. Velen tekenden voor een kortlopend engagement zodat het hierboven genoemde totaal aantal militaire collaborateurs niet mag worden beschouwd als een potentieel dat op een bepaald moment beschikbaar was. Medio 1943 waren er iets minder dan 20.000 Belgen onder de Duitse wapens, een potentieel dat min of meer stabiel bleef tot het einde van de oorlog.

De geschiedenis van de militaire collaboratie wordt in eerste instantie bepaald door de belangen van de diverse geledingen van de bezettingsstructuren, in tweede instantie door de belangen van de politieke collaboratiebewegingen. Een en ander maakt het noodzakelijk een onderscheid te maken tussen de Nederlandstalige Belgen (Vlamingen) enerzijds en de Franstalige Belgen (Franstalige Brusselaars en Walen) anderzijds. In de Duitse bezettingsspolitiek werd de tegenstelling tussen de twee taalgemeenschappen strategisch uitgespeeld met de bedoeling het Belgisch territorium bij Duitsland aan te hechten. Voor een Belgische collaboratiebeweging was geen ruimte. Er waren op het vlak van de militaire collaboratie dan ook geen Belgische organisaties, alleen Vlaamse en 'Waalse'. De notie 'Waalse' moet in deze context worden gerelativeerd. Heel wat 'Waalse' collaborateurs beschouwden zich als Franstalige Belgen of ze kwamen uit Brussel (dat niet tot Wallonië behoort) of ze waren Franstalige Vlamingen. De Franstalige collaboratiebeweging Rex onder leiding van Léon Degrelle noemde zich alleen om tactische redenen Waals, ze was in feite Franstalig-Belgisch. Léon Degrelle is er dankzij de militaire collaboratie in geslaagd Rex als beweging van de Waalse 'verfranse Germanen' te doen erkennen. Rex werd zo een exponent van de SS en het Groot-Duitse annexionisme. Aan Vlaamse zijde zijn er geen terminologische moeilijkheden. De politieke collaboratie was er volledig vervlochten met het anti-Belgisch Vlaams-nationalisme. Eén van de drijfveren voor de collaboratie was precies de vernietiging van de Belgische staat en de realisatie van een Vlaamse staat.

15 L. Huyse, S. Dhondt, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952* (Leuven, 1991) 207-210. Voor de geschiedenis van de Vlaamse vrijwilligers in het DRK: B. van Cauter, *Engelen aan het oostfront. Vlaamse hulpverpleegsters in dienst van het Duitse Rode Kruis en de SS tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Vrije Universiteit Brussel, 1998).

Deze doelstelling scheidde de Vlaams-nationalistische collaboratie van de Groot-Duitse annexionistische collaboratiebeweging die door de SS in het 'Germaanse' Vlaanderen uit de grond werd gestampt. De tweespalt heeft mede de militaire collaboratie in Vlaanderen bepaald.

Een geval apart waren de militaire 'collaborateurs' in Duitstalig België. De streek rond Eupen, Malmédy en Sankt-Vith die na de Eerste Wereldoorlog als oorlogscompensatie aan België werd toegewezen, werd onmiddellijk na de Duitse inval geannexeerd. De dienstplicht werd er ingevoerd, waardoor vele mannen willens nillens terecht kwamen in de *Wehrmacht*. De Belgische overheid veroordeelde niettemin meer dan 2.000 van hen als militaire collaborateurs.

3 Vlaamse Waffen-SS'ers voor 22 juni 1941: politieke soldaten 16

Doordat het Belgische staatshoofd koning Leopold III in het bezette land was gebleven handhaafde Hitler de *Militärverwaltung* onder de leiding van generaal Alexander von Falkenhausen. Zo kon in het bezette België de illusie blijven leven dat Duitsland niet uit was op een annexatie. Diverse politieke krachten hebben vanuit die illusie een politiek van verregaande aanpassing aan of regelrechte collaboratie met de bezetter gevoerd.

In Vlaanderen collaboreerde het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) van meet af aan.¹⁷ De politieke partij van het anti-Belgische Vlaams-nationalisme vond een aanknopingspunt in de door Hitler bevolen *Flamenpolitik*. Op 14 juli 1940 gaf hij de instructie *jede mögliche Förderung der Flamen* na te streven. Hitler wilde de 'Germaanse' Vlamingen bevoordelen ten opzichte van de 'Latijnse' Walen. *Militärverwaltungschef* Eggert Reeder sloot een tactisch bondgenootschap met het VNV. In ruil voor machtsverwerving in de Belgische staatsstructuur werd het VNV ingeschakeld in de *Ruhe und Ordnung*-politiek. Militaire collaboratie van VNV'ers was er een logisch gevolg van.

De eerste Vlaamse militaire collaborateurs kwamen nochtans uit een andere hoek. Reeds op 25 mei 1940, nog voor de capitulatie van het Belgische leger, werd de *SS-Standarte 'Westland'* opgericht waarin Vlaamse vrijwilligers voor de *Waffen-SS* konden worden opgenomen. *Reichsführer-SS* Heinrich Himmler zag de werving van Germaanse *Waffen-SS'ers* als een onderdeel van een politiek die een Groot-Germaans Rijk als uitkomst had. De vrijwilligers moesten de spits van een *Heim-ins-Reich-beweging* vormen samen met lokale Algemene-SS afdelingen. In België kaderden deze initiatieven bovendien in een infiltratiepolitiek in het ambtsgebied van de *Militärverwaltung*. Reeder, zelf *Ehrenführer* in de SS, nam een dubbelzinnige houding aan ten opzichte

16 Voor een algemeen overzicht zie: B. de Wever, *Vlamingen in het Vlaams Legioen en de Waffen SS*, (Tielt, Weesp, 1984). Onderzoek over enkele Vlaamse regio's: W. Massin, *Limburgers in het Vlaams Legioen en de Waffen SS* (tweede herziene druk; Diest, 1994); G. Verbeke, *Het arrondissement Roeselare-Tielt. Waffen-SS, Vlaams Legioen, Stunhbrigade Langemarck* (Kortrijk, 1995).

17 Voor een overzicht van de geschiedenis van het VNV, zie: B. de Wever, *Greep naarde macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV, 1933-1945* (Tielt, Gent, 1994).

van Himmlers initiatieven. Als verantwoordelijk ambtenaar begreep hij dat een Groot-Duitse beweging in België noch in Vlaanderen bij gebrek aan aanhang bruikbaar was voor de *Ruhe und Ordnung*-politiek. Daarvoor had hij het VNV nodig. Aan de andere kant was Reeder niet gekant tegen een annexatiepolitiek. Hij gebruikte de SS om het nationalistische VNV tot ideologische concessies en tot militair opbod te dwingen.

De VNV-leiding zag zich geconfronteerd met het feit dat de Vlaamse Algemene-SS na zijn oprichting in augustus 1940 een werfcampagne begon voor de *Standarte 'Westland'*. In minder dan een maand tijd meldden zich 455 kandidaten. Maar na een strenge fysieke selectie vertrokken slechts 45 vrijwilligers op 27 september 1940 naar een opleidingskazerne in München. Vooral de vereiste lengte van 1.70 m. bleek een probleem. Diegenen die de proef doorstonden kregen in München een militaire én politieke opleiding. De VNV-leiding werd onder druk gezet om vrijwilligers te leveren. Zo werd ze voor een dilemma geplaatst. Werven voor de *SS-Standarte 'Westland'* speelde in de kaart van de Groot-Duitse tegenstander. Militaire collaboratie was evenwel noodzakelijk om politieke geloofwaardigheid te verwerven. De VNV-leiding richtte zich begin 1941 tot het *Oberkommando der Wehrmacht* (OKW) om VNV-eenheden op te richten die in het kader van de *Wehrmacht* de Belgische kust zouden verdedigen. Het OKW wees het aanbod af met de mededeling dat niet-Duitse Germanen zich alleen voor de *Waffen-SS* konden melden. Op 20 april 1941 besloot de VNV-leiding de stap te wagen, nadat ze ten onrechte meende daarmee de voorwaarde te vervullen om de Vlaamse SS onder controle te krijgen. De werving vooreen nieuwe voor Vlaamse en Nederlandse vrijwilligers opgerichte *SS-Standarte 'Nordwest'* ging van start. De fysieke normen werden iets verlaagd. Met de vereiste 1.65 m. kwam de doorsnee Vlaamse man in aanmerking. Toch leverde de werving maar een 400-tal vrijwilligers op. Vele VNV'ers koesterden een diep wantrouwen ten opzichte van de SS.

4 Operatie Barbarossa: mankracht gevraagd voor het oostfront en het thuisfront

Operatie Barbarossa veranderde de situatie. Aan Duitse zijde werd het element mankracht van groter belang. Het leidde tot meer en soepelere mogelijkheden voor militaire collaboratie in de bezette landen. De *Wehrmacht* kreeg in april 1941, toen de inval in de Sovjet Unie al vast stond, groen licht om niet-Duitsers in te schakelen. In België werden paramilitaire eenheden opgericht die de taak van de Duitse bezettingstroepen gedeeltelijk konden overnemen. Zo werden in april 1941 de eerste initiatieven genomen tot de oprichting van twee Vlaamse wachteenheden.¹⁸ In juli 1941 werd een Vlaams Legioen opgericht, een op papier zelfstandige Vlaamse eenheid die aan het oostfront in het kader van de *Waffen-SS* werd ingezet.

Ook de Walen werden nu ingeschakeld in de Duitse oorlogsvoering. In de zomer van 1941 werd het Waals Legioen opgericht dat in het kader van de *Wehrmacht* aan

18 Ch. Carrein, 'De Vlaamse oostfronters. Sociaal profiel en wervingsverloop, november 1941 - augustus 1944', *Bijdragen tot de eigentijdse geschiedenis*, VI (1999) 107-149.

het oostfront werd ingezet en in november 1941 kwam ook een Waalse wachteenheid tot stand. Vlamingen en Walen konden bovendien vanaf februari 1941 dienstnemen in het NSKK en de OT. Zij konden in principe worden ingezet aan en achter alle Duitse fronten. Het grootste deel van de vrijwilligers kwam uiteindelijk aan het oostfront terecht.

Een beperkt aantal Vlamingen en Walen werd ingezet in Duitse politie-eenheden in België. In 1943 werd eenheden *Hilfsfeld-gendarmerie* opgericht, hoofdzakelijk met VNV'ers. Leden van de Vlaamse SS maakten deel uit van de *Sicherheitspolizei/Sicherheitsdienst* (SIPO/SD). Zij vormden een Veiligheidskorps dat terreurdaden pleegde. Leden van Rex maakten deel uit van de *Formations B* die samenwerkten met de SIPO/SD. Een beperkt aantal Belgen, Vlamingen en Walen maakte tenslotte deel uit van een in 1943 opgerichte *Zivilfahndungsdienst* die werkweigerders moest opsporen. Aan al de genoemde organisaties wordt hieronder aandacht besteed. Hun geschiedenis is nauw verbonden met de politieke collaboratie. Dat betekent niet dat we uitsluitend politiek gemotiveerde vrijwilligers aantreffen. Uit alle bronnen blijkt dat naarmate de druk op de arbeidsmarkt vergrootte, met de invoering van de verplichte tewerkstelling eerst in België (6 maart 1942) daarna in Duitsland (6 oktober 1942), de instroom van a-politieke vrijwilligers toenam, vooral in de wachteenheden. In de NSKK en de OT was dat van meet af aan al zo. De depolitisering werd in de hand gewerkt door de *Militärverwaltung* die de politieke voogdij van de collaboratiebewegingen brak door de militaire collaborateurs contractueel te binden aan de *Wehrmacht*.

4.1 Het Vlaams Legioen als opstap naar de Waffen-SS

De VNV-leiding meende dat met de oprichting van anti-bolsjewistische vrijwilligers-eenheden overal in Europa in de zomer van 1941 het moment gekomen was om buiten de *Waffen-SS* een volwaardige militaire eenheid op te richten. Zij hoopte zo de VNV-inspanningen op militair gebied zichtbaar te maken. Bovendien rekende ze erop met de strijd tegen het bolsjewisme de sympathie te winnen van de anti-communistische opinie. Hoewel sommige jonge katholieken zich inderdaad lieten meeslepen, mislukte dit grotendeels, mede door de afwijzende houding van de Belgische Kerk.

Ook de veronderstelling dat het Vlaams Legioen onder de controle van het VNV zou vallen, bleek een misrekening. De VNV-leiding werd al onmiddellijk met de neus op de feiten gedrukt door de richtlijnen van het OKW die de omkadering van het Vlaams Legioen aan de *Waffen-SS* toewees. Voor Himmler bleef het politieke motief primeren. Hij liet zich de Germaanse vrijwilligers niet ontglippen. Op 2 augustus 1941, twee dagen voor het vertrek van de eerste vrijwilligers, werd een akkoord bereikt tussen het VNV en de Vlaamse *SS-Ergänzungsstelle*. Het valt te betwijfelen of dit akkoord de goedkeuring wegdroeg van de SS-leiding in Berlijn, want het voorzag in een verregaande politieke controle van het VNV. In de opleidingscentra te Debica en te Arys bleek spoedig dat van het akkoord niets terecht kwam. Aanvankelijk werd het Vlaams Legioen gewoon ontbonden. De vrijwilligers werden toegevoegd aan de *SS-Standarte 'Nordwest'*. Het leidde tot luide protesten bij de vrijwilligers. Enkele

tientallen slaagden er zelfs in terug naar huis te keren. Uiteindelijk werd het Vlaams Legioen weer opgericht als het *SS-Freiwilligen Legion 'Flandern'*. Van de politieke controle van het VNV, eigen beveltaai, eigen officierenkorps, katholieke aalmoezenier enz. bleef niets over. De vrijwilligers werden integendeel onderworpen aan een Groot-Duitse en anti-katholieke indoctrinatie. Dat leidde tot blijvende spanningen met een belangrijke groep VNV-gezinde vrijwilligers en met de VNV-leiding. De werving werd niettemin met alle middelen voortgezet. Tot medio 1943 meldden zich ca. 4.000 vrijwilligers. Het merendeel kwam terecht in het Vlaams Legioen, maar ook in reguliere *Waffen-SS-eenheden* zoals de 5. *SS-Division 'Wiking'* waarin de *SS-Standarte 'Westland'* werd ondergebracht. Medio 1943 werd de laatste schijn van zelfstandigheid opgeheven toen het Vlaams Legioen werd omgevormd tot de 6. *SS-Freiwilligen Sturmbrigade 'Langemarck'*. De vrijwilligers werden verplicht de SS-eed af te leggen. Enkele honderden weigerden ondanks zware druk. Voor de VNV-leiding was de afschaffing van het Vlaams Legioen de druppel die de emmer deed overlopen. Op 14 augustus 1943 werd de werving voor de *Waffen-SS* gestaakt. De vele vrijwilligers die de partij had geworven konden niet meer terug daar ze een dienstcontract voor *Kriegsdauer* hadden getekend. Het VNV bleef de Duitse oorlogsinspanning steunen door de werving voor NSKK, OT en de wachtformaties voort te zetten. Bovendien startte vanaf september 1943 een werfcampagne voor de *Kriegsmarine* waarvoor ca. 500 Vlamingen, hoofdzakelijk VNV'ers zich meldden. De werving voor de *Waffen-SS* kwam nu volledig in handen van de Vlaamse SS die inmiddels met de Duits-Vlaamse Arbeidsgemeenschap (DeVlag) een politieke beweging tegen het VNV had gevormd.¹⁹

In het totaal meldden zich tot september 1944 ca. 6.000 Vlamingen voor de *Waffen-SS*. Zij waren zeker niet allemaal politiek geëngageerd in het VNV of de DeVlag/SS. Uit een statistiek van het Belgische *Ersatzkommando der Waffen-SS* waarin een 5.000-tal vrijwilligers werden gerangschikt volgens *Parteizugehörigkeit* blijkt zelfs dat 2/3 *ohne Partei* opgaf. Iets meer dan 800 bekenden zich tot het VNV, een 500-tal tot de Vlaamse SS of de DeVlag. Het leidt weinig twijfel dat heel wat meer vrijwilligers sympathiseerden met één van beide bewegingen.

4.2 Het Waals Legioen: Léon Degrelles politieke pasmunt 20

Hitlers actieve *Flamenpolitik* vastgelegd in de instructie van 14 juli 1940 had een keerzijde, namelijk dat de Walen *keinerlei Vergünstigungen* te beurt mochten vallen. Rex-leider Léon Degrelle probeerde niettemin al vanaf de zomer van 1940 een aanknopingspunt te vinden om een belangrijke rol op de politieke scène te spelen.²¹

19 B. de Wever, 'Rebellen an der Ostfront'. Die flämische Freiwilligen der Legion Flandern und der Waffen-SS', *Vierteljahrshefte Zeitgeschichte*, XXXIX (1991) iv, 569-610; *Idem*, 'Rebellen aan het Oostfront. De politieke moeilijkheden bij de Vlaamse oostfronters', *Wetenschappelijke Tijdingen*, LUI (1994) iv, 201-215; LIV (1995), i, 3-11; ii, 81-90.

20 Voor een algemeen overzicht zie: E. de Bruyne, *Les Wallons meurent à l'est. La Légion Wallonie et Léon Degrelle sur le Front russe, 1941-1945* (Brussel, 1991).

21 Voor een overzicht van de geschiedenis van Rex, zie: M. Conway, *Collaboration in Belgium. Léon Degrelle and the Rexist Movement, 1940-1944* (New Haven, Londen, 1993).

Voorlopig bleef dat zonder succes mede doordat hij geen steun kreeg van de *Militärverwaltung*. Degrelle koos voor de vlucht vooruit. In januari 1941 verklaarde Degrelle dat Rex Adolf Hitler als leider erkende. Maar nog kreeg hij het vertrouwen van de *Militärverwaltung* niet. De organisaties van Rex in Vlaanderen werden in mei 1941 zelfs verplicht aan te sluiten bij het VNV. Reeder beschouwde Degrelle als een onbetrouwbaar opportunist.

Degrelle deed al begin 1941 voorstellen om met Rex militair te collaboreren. In maart 1941 startte hij een wervingsactie voor de NSKK. Het veranderde weinig aan Degrelles machteloosheid. Daarin kwam pas verandering na 22 juni 1941. Vrijwel onmiddellijk ondernam hij stappen om een Belgische anti-bolsjewistische eenheid op te richten. De *Militärverwaltung* gaf groen licht, zij het slechts voor een Waals Legioen waarin uitsluitend Franstalige Belgen konden dienstnemen. Op 6 juli 1941 werd de oprichting van de *Légion Wallonie* aangekondigd en op 20 juli 1941 verklaarde Degrelle dat hijzelf als gewoon soldaat zou vertrekken. Samen met 800 anderen, voor het overgrote deel rexisten, vertrok hij in augustus inderdaad naar een opleidingskazerne van de *Wehrmacht* met een contract voor *Kriegsdauer*. Doordat de niet als Germaans beschouwde Walen door de *Wehrmacht* omkaderd werden, waren de vrijwilligers minder onderhevig aan Duitse indoctrinatie dan hun Vlaamse collega's in de *Waffen-SS*. Het Waals Legioen had een aalmoezener, de interne beveltaai was Frans en het had gedeeltelijk eigen officieren.

Degrelle zette al zijn troeven op de *Légion Wallonie*. Heel Rex stond er ten dienste van. Op 22 februari 1942 kregen alle nationale en lokale rexistische leiders het bevel zich te melden. Adolescenten uit de rexistische jeugdbeweging werden ingelijfd en een deel van manschappen van de *Garde Wallonne* werd overgeheveld. Zo vertrok op 10 maart 1942 opnieuw een contingent van 450 rexisten.

Degrelle begreep al snel dat de steun van Himmler zijn opgang kon versnellen. In september 1942 richtte hij zich tot de SS-top in Berlijn met het verzoek de *Légion Wallonie* op te nemen in de *Waffen-SS*. Op 17 januari 1943 hield hij een opmerkelijke redevoering in Brussel waarin hij de toekomst van Wallonië in het Duitse Rijk situeerde. Achter de schermen manoeuvreerde hij zich aan de onderhandelingstafel met de *Reichsführer-SS* van wie hij op 23 mei 1943 de overheveling van het Waals Legioen bekwam. Zo ontstond op 1 juni 1943 de *5. SS-Freiwilligen Sturmbrigade 'Wallonien'* met op dat moment zo'n 1.600 vrijwilligers. De eenheid behield haar aalmoezener en werd intern in het Frans gecommandeerd.

4.3 De wachteenheden

Aan de vooravond van operatie Barbarossa werden in Vlaanderen twee verschillende wachteenheden opgericht: de Vlaamse Wacht²² en de Vlaamse Fabriekswacht.²³ Hun geschiedenis vertoont vele parallellen.

22 L. van Daele, *De Vlaamse Wacht, juni 1941 - september 1944. Bijdrage tot de geschiedenis van de militaire collaboratie* (Universiteit Gent, 1986).

23 O. Wille, *Van fabriekswacht tot flakbrigade. Christiaan Turcksin en zijn paramilitaire formaties* (Universiteit Gent, 1990).

De oprichting van de Vlaamse Wacht ging uit van de *Militärverwaltung* en de *Wehrmacht Kommandostab*. Zij zochten contact met het bij het VNV aanleunende Verbond van Vlaamse Oudstrijders (VOS) dat Vlaams-nationalistische oud-militairen groepeerde. De Vlaamse Wacht werd geconcipieerd als *Hilfstruppe* voor de *Landeschutz-Bataillone* met het statuut van *Wehrmachtsgefolge*. De werving gebeurde uitsluitend door VOS en voor de omkadering werd geworven bij Vlaamsgezinde beroepsofficieren in Duitse krijgsgevangenschap. De vrijwilligers werd een carrière in de Belgische Rijkswacht (een nationaal politiekorps) voorgespiegeld. De werving had onmiddellijk groot succes. In de eerste weken meldden zich al duizenden kandidaten. De effectieve getalssterke werd geleidelijk aan opgevoerd tot een maximum van ca. 2.500 wachters in 1943. Doordat de vrijwilligers kortlopende contracten konden sluiten was er een relatief groot verloop. Ca. 5.000 vrijwilligers namen dienst tussen 1941 en 1944.

Vrijwel onmiddellijk kwam het tot politieke spanningen in de Vlaamse Wacht. De *Militärverwaltung* wenste de politieke invloed van het VNV te beperken en ze kreeg daarbij steun van een deel van het Vlaamse officierenkorps. Het VNV dat via VOS het merendeel van de vrijwilligers leverde, zag de Vlaamse Wacht als een gewapend verlengstuk van de partij en wilde zoveel mogelijk medezeggenschap. De VNV-leiding stelde de Vlaamse Wacht in de propaganda voor als de kern van een toekomstige Vlaamse 'Weermacht'. De realiteit was heel anders. De vrijwilligers werden feitelijk bevolen door Duitse officieren van de *Landeschutz-Bataillone* die hen naar goeddunken inzetten. Hun taak was het bewaken van Duitse militaire installaties en strategische punten zoals havens, bruggen en spoorwegen. De invloed van het VNV was zeer beperkt. Niettemin werd in SS-rapporten gewezen op de grote VNV-invloed die onder meer verantwoordelijk werd gesteld voor de boycot van de *Waffen-SS* werving bij de Vlaamse wachters. De *Militärverwaltung* sprak dit met klem tegen en beklemtoonde dat de Vlaamse Wacht een instrument in haar handen was en dat de vrijwilligers ter beschikking stonden van de Duitse oorlogsvoering. De feiten gaven haar gelijk. In mei 1942 verloor VOS het monopolie op de rekrutering. Voortaan zorgde de Vlaamse Wacht zelf voor de aanwerving van nieuwe vrijwilligers. Met het oog op een dreigende invasie vanuit Groot-Brittannië werden de Vlaamse Wachters in 1944 *für Kriegsdauer* beëdigd op Adolf Hitler. Hun statuut wijzigde van *Wehrmachtsgefolge* tot *Wehrmachtsangehörige*. De officieren en onderofficieren hadden dat statuut al van meet af aan.

De Vlaamse Fabriekswacht ontstond door toedoen van Christian Turcksin, een VNV'er die een café uitbaatte in de buurt van enkele vliegvelden van de *Luftwaffe*. Hij bemiddelde bij het zoeken naar betrouwbare Belgische burgers voor het bewaken van de vliegvelden. Zo ontstond in april 1941 een organisatie geleid door Turcksin die bewakingsopdrachten voor de *Luftwaffe* in heel België en Noord-Frankrijk aanvaardde. Vanaf oktober 1941 opereerde de organisatie met geüniformeerde en licht gewapende eenheden die de Vlaamse Fabriekswacht werden gedoopt, een *Tarnbezeichnung*, aangezien er allerm minst fabrieken werden bewaakt.

De Vlaamse Fabriekswacht stond in dienst van het *Luftgaukommando Belgien und Nordfrankreich* en was zodoende onafhankelijk van het bezettingsbestuur. Von

Falkenhausen had namelijk geen bevoegdheid over de actieve militaire eenheden die in zijn ambtsgebied opereerden. Turcksin van zijn kant werkte nauw samen met het VNV die hem een ruime rekruteringsbasis verschafte. Doordat de Fabriekswachters het uniform van de Dietse Militie / Zwarte Brigade (VNV-militie) droegen, spaarde Turcksin bovendien kosten uit. Want dat het hem vooral om winstbejag te doen was, staat buiten kijf. Op 26 april 1942 kwam het tot een officiële samenwerking die onder meer voorzag dat Vlaamse Fabriekswachters automatisch lid waren van het VNV. De *Luftwaffe* vond daar geen graten in. Het VNV waarborgde betrouwbare wachters en zorgde voor de aanwerving. Het *Luftgaukommando* vroeg steeds meer mankracht. Tot mei 1942 telde de organisatie ca. 250 leden. De volgende maanden werden ca. 1.000 nieuwe wachters aangeworven. Het *Luftgaukommando* leidde onderofficieren en officieren op.

Het VNV beschouwde de Vlaamse Fabriekswacht openlijk als een gewapend verlengstuk. Op 15 januari 1943 wordt de Vlaamse Fabriekswacht zelfs omgevormd tot de Dietse Militie / Wachtbrigade en zo ingelijfd als een formeel onderdeel van de VNV-militie. Er kwamen moeilijkheden toen de VNV-leiding probeerde Turcksin financieel te kortwieken. Hij zocht steun bij het *Luftgaukommando* dat na een samenspraak met de *Militärverwaltung* maatregelen tot *Entpolitisierung* nam. In mei 1943 werd de Dietse Militie / Wachtbrigade omgevormd tot de Vlaamse Wachtbrigade. Het statuut van de wachters veranderde. Waar zij tot dan toe gewoon burgers waren op de betaallijst van de *Wehrmacht* werden ze nu *militarisierte Wehrmachtsgefolge*. Ondanks tegenwerking van het VNV stelde het *Luftgaukommando* Turcksin aan als brigadecommandant en werd het lidmaatschap van het VNV niet langer verplicht gesteld. De VNV-leiding constateerde dat zij ondanks al de inspanningen die ze had geleverd buiten spel werd gezet. Het gros van de vrijwilligers sympathiseerde met het VNV. Toen medio 1944 de éénjarige contracten afliepen was de leegloop massaal. De officieren konden niet terug want die hadden een contract voor *Kriegsdauer* ondertekend. Samen met enkele honderden wachters vluchtten ze in september 1944 naar Duitsland waar ze werden ingelijfd in een Vlaamse *Flakbrigade*.

Parallel met de oprichting van de Vlaamse Wacht werd in mei 1941 ook de principebeslissing genomen tot de oprichting van een *Garde Wallonne* met een identieke functie. Degrelle werd aangezocht om de werving te organiseren. De Rex-leider kondigde de oprichting van de *Garde Wallonne* pas aan op 6 juli 1941 samen met die van de *Légion Wallonie*. De effectieve rekrutering begon pas in september 1941 omdat Rex onvoldoende basis had om de twee rekruteringscampagnes tegelijk te verwerken en er om propagandistische redenen de prioriteit uitging naar de *Légion Wallonie*. De *Garde Wallonne* was dan ook een permanent werfreservoir voor de *Légion Wallonie* en vanaf 1 juni 1943 voor de *SS-Sturmbrigade 'Wallonien'*. Vele wachters verkozen het thuisfront boven het oostfront. De *Garde Wallonne* groeide aan tot ca. 1.500 man in 1943 en 1944.

Een Waalse tegenhanger voor de Fabriekswacht / Vlaamse Wachtbrigade bestond niet.

In Vlaanderen en in Wallonië opereerden tenslotte kleine paramilitaire bewakings-

eenheden van belangrijke fabrieken, zoals de Erlawacht bij het Erlavliegtuigmotorenfabriek te Mortsel (Antwerpen) en de *Marine-Überwachungsstelle* Cockerill bij de Cockerillscheepswerven te Hoboken (Antwerpen). In Wallonië was er een *Fabrique Nationale (FN)-Garde* bij de wapenfabriek te Herstal. De enkele honderden vrijwilligers waren grotendeels leden van collaborerende politieke organisaties.

4.5 NSKK en OT

De wervingsactie voor NSKK en OT kwam al begin 1941 op gang. Aanvankelijk was ze gewoon opgezet als werkverschaffing waarbij gunstige arbeidsvoorwaarden een lokmiddel waren. Belgische NSKK'ers en OT'ers werden aanvankelijk vooral ingezet met kortlopende arbeidscontracten in België en Frankrijk bij de bouwwerken aan de *Atlantikwall*. Na de inval in de Sovjet-Unie werden de vrijwilligers vooral aan het oostfront ingezet. De werving werd meer gepolitiseerd. Rex en VNV maakten propaganda en vooral het VNV probeerde de werving als politieke pasmunt te gebruiken. Bij de NSKK-werving lukte dat gedeeltelijk. Met de NSKK-leiding werd overeengekomen dat alle vrijwilligers lid moesten zijn van het VNV. Op papier vormden ze de Dietse Militie / Motorbrigade, een onderdeel van de VNV-militie. In ruil voerde het VNV de werfinspanningen op en nam het de betalingsadministratie op zich. Aan de zijde van Rex constateert men een parallelle ontwikkeling. Er werd een *Brigade Motorisée Rexiste* opgericht waar onmiddellijk een 300-tal rexisten deel van uitmaakten. In 1943 startte de De Vlag een aparte werving voor OT en NSKK. De Vlaggezinde vrijwilligers werden in aparte eenheden ondergebracht.²⁴

Het totaal aantal Belgen dat dienstnam is niet bekend. Na de oorlog werden ca. 3.000 OT'ers en ca. 4.000 NSKK'ers door Belgische rechtbanken veroordeeld. Vooral bij de groep OT'ers was er maar een beperkte groep die effectief gewapend was, namelijk het *OT-Schutzkorps*. Medio 1943 waren daar een 700-tal Vlamingen en Walen in geëngageerd. De *Militärverwaltung* beschouwde alleen deze groep van de OT in *unmittelbaren Wehrmachtdienst*.²⁵

4.6 Belgen in Duitse politiediensten

Voor politionele activiteiten beschikte de *Militärverwaltung* over de *Feldpolizei* (FP) en de *Geheime Feldpolizei* (GFP). Daarnaast opereerde de SIPO/SD in het ambtsgebied van Von Falkenhausen. Haar activiteiten kaderden in Himmlers infiltratiepolitiek. Door het taaie verzet van de *Militärverwaltung* zou het tot 1944 duren voordat Himmler in Brussel een *Höhere SS- und Polizeiführer* (HSSPF) kon benoemen.²⁶

Begin 1942 besliste de *Militärverwaltung* dat betrouwbare Vlamingen en Walen

24 B. de Wever, *Greep naar de macht*, 413-415 en 579.

25 *Ibidem*.

26 A. de Jonghe, 'De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSPF te Brussel (1942-1944) - Eerste deel: De 'Sicherheitspolizei' in België', *Bijdragen tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, III (1947) 9-81.

deel konden uitmaken van een op te richten *Hilfsfeldgendarmarie*. De rexistische leiding verleende haar medewerking door de reeds eerder gestarte militaire vooropleiding van rexistische militieleden eraan te koppelen. Op die manier geraakten enkele honderden leden van de Rex-militie geëngageerd in de *Hilfsfeldgendarmarie*.²⁷ Ook de VNV-leiding besliste haar militieleden in te zetten, zij het dat bepaalde opdrachten, zoals het opsporen van werkweigeraars, werden uitgesloten. Begin juli 1943 traden de eerste VNV'ers toe met een contract voor eenjaar. In totaal traden zo'n 1.300 Belgen toe tot de *Hilfsfeldgendarmarie*, behalve VNV'ers en rexisten ook heel wat a-politieke elementen.

Op 1 november 1943 richtte de *Militärverwaltung* nog de *Zivilfahndungsdienst* op, een speurdienst die de *Feldgendarmarie* moest helpen met het opsporen van werkweigeraars. Aan de Nieuwe Ordebewegingen werd gevraagd er vrijwilligers voor te leveren. Rex en De Vlag zegden toe, het VNV weigerde.²⁸ Enkele honderden Belgen deden dienst als *Zivilfahnder*.

De SIPO/SD werkten samen met de Vlaamse SS en de De Vlag en vanaf 1943 ook met Rex. Enkele Vlaamse SS'ers werkten ten individuele titel al van meet af aan voor de SIPO/SD. Meestal werden ze aangetrokken voor administratieve en ondersteunende taken en zo geraakten ze gaandeweg betrokken bij het eigenlijke politiewerk. De samenwerking tussen de Vlaamse SS en de SIPO/SD werd meer systematisch georganiseerd toen op 1 april 1942 SS-Oberführer Richard Jungclaus in Brussel aantrad als Himmlers gevolmachtigde voor *Volkstumsfragen*, in feite een embryonale HSSPF. Jungclaus coördineerde alle initiatieven van de SS in België. De Vlaamse SS-Stormbanleider Robert Verbelen vormde met een vijftigtal medestanders rond de jaarwisseling 1942-1943 de zogeheten *Polizeizug* Verbelen die terreuracties ondernam tegen Belgen die ervan werden verdacht het verzet te steunen. Eenheden van Vlaamse SS'ers werden tevens ingezet bij razzia's tegen joden. Verhelen werkte onder de vleugels van Jungclaus, maar zijn ongecoördineerde en vaak amateuristisch uitgevoerde acties werden tegengewerkt door de *Militärverwaltung*. Voorts werd een kleine SS-Wacht gevormd voor de bescherming van een vliegveld in Sint-Truiden. Operationeel werkte deze wacht voor het *Luftgaukommando*. Hij moet worden beschouwd als een mislukte poging om een tegenhanger voor de bij het VNV aanleunende Vlaamse Fabriekswacht te vormen. Het hoop en al vijftigtal vrij willigers smolt in 1943 samen met een Vlaamse SD-Wacht die instond voor de bewaking van het KZ van Breendonk en het jodenverzamelpunt te Mechelen. Naarmate de oorlog vorderde en de confrontaties met het verzet toenamen werden er meer en meer Vlaamse SS'ers ingeschakeld in de SIPO/SD. Ze traden onder meer op als een politietroep voor de De Vlag. Robert Verbelen vormde in mei 1943 het zogeheten Veiligheidskorps van de De Vlag dat tientallen bloedige aanslagen pleegde, gedekt door de *Dienststelle* Jungclaus.

De *Dienststelle* Jungclaus werkte vanaf de integratie van Rex in de SS ook samen met de *Formations-B*, opgericht op 20 november 1943 om rexisten te beschermen te

27 M. Conway, *Collaboration in Belgium*, 152-153.

28 *Ibidem*, 229; B. de Wever, *Greep naar de macht*, 564.

gen aanslagen van het verzet.²⁹ De *Formations-B* telden ca. 400 leden. Voorts werd in maart 1943 het *Département de Sécurité et d'Information* (DSI) opgericht, een rexistische inlichtingendienst met de Brigade Z als executieve eenheid. Het DSI trachtte zich op te werpen als een reguliere politiedienst. Medio 1944 kwam er een akkoord met SIPO waardoor DSI verlengstuk werd van de SIPO.³⁰

Al de genoemde politiediensten geraakten betrokken bij de bloedige spiraal van terreur en tegenterreur. De Vlaamse SS en Rex, gesteund en gedekt door de SIPO/SD, gingen al in 1943 over tot terreurdaden tegen Belgen die ervan werden verdacht het verzet te steunen. Ook het VNV geraakte tenslotte betrokken bij terreurdaden. Begin 1944 werden de *Hilfsfeldgendarmen* van het VNV ingezet tegen het verzet in de Belgische provincie Limburg. Daar kwam het in de laatste maanden van de oorlog tot een situatie van burgeroorlog waarin ondanks alle onderlinge rivaliteiten eenheden van de Vlaamse Wacht en de Vlaamse Wachtbrigade, samen met de *Hilfsfeldgendarmen* en Vlaamse SIPO/SD'ers het Belgische verzet probeerden te vernietigen.

5 Na september 1944: alle hens in de Waffen-SS

Op de valreep van de bezetting, 12 juli 1944, installeerde Hitler in België een *Zivilverwaltung* met een *Reichsgau Flandern* en een *Reichsgau Wallonien* onder leiding van een Duitse *Reichskommissar* Joseph Grohe. Jungclaus werd eindelijk benoemd tot HSSPF. De annexionistische organisaties De Vlag en Rex werden erkend als de nationaal-socialistische eenheidsorganisaties van respectievelijk Vlamingen en Walen. Het Vlaams-nationalistische VNV werd uitgerangeerd.

Een maand later kwam de exodus van de collaboratiebewegingen op gang ten gevolge van de nakende bevrijding van België door de geallieerde troepen. Vijftienduizend Vlaamse en tienduizend Waalse collaborateurs en familieleden vluchtten naar het Rijk waarmee ze hun politieke lot hadden verbonden. Ze werden ingeschakeld in de totale oorlogsvoering. Op de mannen werd druk uitgeoefend om dienst te nemen in de *Waffen-SS*. Leden van gemilitariseerde organisaties werden collectief ingelijfd. De Vlamingen kwamen terecht in de 27. *SS-Freiwilligen Grenadier-Division 'Lange-marck'*, de Walen in de 28. *SS-Freiwilligen Grenadier-Division 'Wallonien'*. Tevens werd gepoogd met groots opgezette rekruteringscampagnes vrijwilligers te werven bij de honderdduizenden tewerkgestelde Belgen in Duitsland, zonder noemenswaardig succes.

Op 12 september 1944 beval Himmler de omvorming van de *Sturmbrigade 'Lange-marck'* tot een divisie. Daarvoor waren er verse rekruten noodzakelijk. De rekruterings-

29 Ph. Maes, *Un exemple de collaboration policière sous l'occupation. La 'Brigade A' dans le Centre* (Université de l'Etat à Liège, 1990); A. Lobet, *Collaboration policière sous l'occupation: la Brigade B de Charleroi (Police Merlot), 1943-1944* (Université Catholique de Louvain, 1995); F. Collard, *Les Formations de Combat de Rex (1940-1944). De la propagande à la répression* (Université de l'Etat à Liège, 1998); E. de Bruyne, *Les tueurs de Rex à Liège* (Housse, 1998).

30 Conway, *Collaboration in Belgium*, 209-210, 240; E. de Bruyne, *La SIPO-SD à Liège. Composantes et lignes de force* (Housse, 1998).

kwam volledig in handen van de DeVlag. Het VNV werkte niet mee en probeerde te voorkomen dat zijn volgelingen gerekruteerd werden. De DeVlag-leiding kondigde onmiddellijk een jeugddienstplicht af waardoor Vlaamse jongens geboren in 1926 en 1927 zich uiterlijk op 20 november 1944 moesten aanmelden voor een opleiding in een *Wehertüchtigungslager* waar ze onder druk werden gezet om zich te melden voor de *Waffen-SS*. In december 1944 werd een *Jugend-Bataillon* in de *Division 'Langemarck'* opgericht. In november 1944 werden de manschappen van de Vlaamse Wacht ingelijfd in de *Waffen-SS*. Hoewel er sterke druk werd uitgeoefend konden een 300-tal protesterende wachters het korps verlaten om te gaan werken in de Duitse industrie. Zevenhonderd anderen stapten over. Een klein aantal wachters stapte over naar een Vlaamse *Flakbrigade* die uit de Vlaamse Wachtbrigade was ontstaan in september 1944. ChristianTurcksin lukte het, daarin gesteund door het *Luftgaukommando*, ondanks zware druk van de SS, zijn korps uit de *Waffen-SS* te houden. De meeste vrijwilligers uit de *Kriegsmarine* werden verplicht overgeplaatst naar de *Division 'Langemarck'*, evenals een 200-tal NSKK'ers, al lijkt er daar geen dwang te zijn geweest. Vlaamse SIPO/SD'ers werden in blok ingelijfd. Samen met enkele honderden vrijwilligers uit de Vlaamse SS vormden ze een *SS-Polizei-Bataillon* dat toegevoegd werd aan de *Division 'Langemarck'*.

Tussen september 1944 en mei 1945 werden nog ca. 3 à 4.000 Vlamingen in de *Waffen-SS* ingelijfd. Samen met de 6.400 Vlamingen die zich in bezet België voor september 1944 hadden gemeld, maakt dat ca. 10.000 Vlaamse *Waffen-SS'ers*.³¹ De effectieve sterkte van de *Division 'Langemarck'* was ca. 6.000 man.

Op 17 september beval Himmler de omvorming van de *Sturmbrigade 'Wallonien'* tot een divisie. Léon Degrelle werd er de *Kommandeur* van. Hij was van gewoon soldaat in de *Wehrmacht* inmiddels opgeklimmen tot *SS-Ober Sturmbannführer*. Om de *Division 'Wallonien'* van manschappen te voorzien kondigde Léon Degrelle, in zijn politieke hoedanigheid van *Volksführer der Wallonen*, begin oktober 1944 de algemene dienstplicht af voor alle Waalse mannen tussen 17 en 55 jaar. Het bevel had ook betrekking op de Waalse arbeiders die vrijwillig of verplicht in de Duitse oorlogsindustrie tewerkgesteld waren. Degrelle had alleen maar een reële impact op het milieu van de Waalse collaborateurs. Negenhonderd van hen werden ingelijfd. De *Garde Wallonne* en Waalse vrijwilligers in de NSKK en de *Kriegsmarine* werden in blok ingelijfd, wat respectievelijk 400,600 en 150 man opleverde. Er werd tevens een jeugddienstplicht afgekondigd. De rexistische jongeren waren al sedert 20 maart 1943 georganiseerd in de *Jeunesse Léionnaire*. Deze jeugdorganisatie werd nu een onderdeel van de *Division* en de jongeren werden in een *Wehertüchtigungslager* klaargestoomd voor het front. Uiteindelijk kwamen maar een honderdtal jongeren effectief in de *Division* terecht. Samen met de 4.500 Walen die zich voor september 1944 hadden

31 Het cijfer van de meldingen tot en met juli 1944 is gebaseerd op de 'Kartei- und aktenmässige Erfassung der auf Grund der Transportlisten gemeldeten Freiwilligen der Waffen-SS und der Legion 'Handern' und Wallonien' uit de bestanden van de 'Dienststelle Fürsorgeoffizier der Waffen-SS Flandern und Wallonien' recent teruggevonden in het OSOB Y-archief te Moskou door medewerkers van het Studiecentrum oorlog en maatschappij (SOMA) te Brussel.

gemeld, maakt dat ca. 6.700 Waalse *Waffen-SS*'ers.³² De effectieve sterkte van de *Division 'Wallonien'* was ca. 4.000 man.³³

6 Besluit

Tijdens de Tweede Wereldoorlog namen ca. 42.000 Belgen de wapens op aan de zijde van Duitsland. Zij namen dienst in wachteenheden en politiediensten die de bezettingstroepen in België bijstonden of in militaire en paramilitaire eenheden die meestal aan het oostfront werden ingezet anderzijds.

De politieke richtlijnen van Adolf Hitler met betrekking tot België gebaseerd op een racistische onderscheid tussen Germaanse Vlamingen en Latijnse Walen, maakten een Belgische collaboratie onmogelijk. Er was alleen een Vlaamse en een Waalse collaboratie mogeëijk. Dat weerspiegelt zich in de militaire collaboratie daar de werving grotendeels door de politieke collaboratiebewegingen werd georganiseerd.

Léon Degrelle greep de militaire collaboratie aan om zichzelf te bevrijden uit zijn politiek isolement. Heel de Rex-beweging kwam ten dienste te staan van de Duitse oorlogsvoering. In 1943 slaagde hij erin de Walen als een Germaans volk te doen erkennen. Zo kon hij het *Légion Wallonie* van de *Wehrmacht* naar de *Waffen-SS* overhevelen. Rex geraakte in bezet België met zijn *Garde Wallonne*, DSI en *Formations-B* volledig verweven met de SS en de SIPO/SD en met de brutale bezettingspraktijken. Nadat in september 1944 België werd bevrijd door geallieerde troepen, werden alle naar Duitsland gevluchte Waalse militaire collaborateurs overgeheveld naar een Waalse *Waffen-SS* divisie. Met ca. 4.000 manschappen bereikte ze nog niet de helft van een volwaardige divisie. Degrelle had nochtans in oktober 1944 de dienstplicht voor alle Walen ingesteld. Het is betekenisvol voor zijn grootheidswaan.

In Vlaanderen was er van meet af aan rivaliteit tussen het Vlaams-nationalistische VNV en de Groot-Duitse annexionistische De Vlag/SS. Het militaire bezettingsbestuur buitte de rivaliteit uit om de twee collaboratievleugels tot opbod aan te zetten. Het had het VNV nodig voor zijn *Ruhe und Ordnung-politiek* en als bondgenoot tegen de infiltratiepolitiek van de SS. Zo kon de VNV-leiding de illusie koesteren met de hulp van de *Militärverwaltung* de politieke controle te bewaren over de VNV'ers in het *SS-Legion 'Flandern'*, de Vlaamse Wacht en de Vlaamse Fabriekswacht/Wachtbrigade. De omvorming medio 1943 van het Vlaams Legioen naar de *Waffen-SS* veroorzaakte een vertrouwenscrisis die niet verminderde toen de *Militärverwaltung* rond dezelfde tijd onder het mom van een *Entpolitisierung* de VNV-invloed in de wachtformaties brak. Uiteindelijk werd het VNV volledig uitgerangeerd toen in juli 1944 in België een *Zivilverwaltung* werd geïnstalleerd en de De Vlag/SS het politieke machtsmonopolie kreeg toegewezen. De VNV-leiding weigerde na september 1944 nog mee te werken aan een Vlaamse *Waffen-SS* divisie. Duizenden volgelingen konden niet meer

32 SOMA, 'Kartei- und aktenmässige Erfassung der auf Grund der Transportlisten gemeldeten Freiwilligen der Waffen-SS und der Legion 'Handern' und 'Wallonien'.

33 E. de Bruyne, *La collaboration francophone en exil, septembre 1944 - mai 1945* (S. 1., 1996).

terug doordat ze voor *Kriegsdauer* onder contract lagen. Leden van andere formaties werden in blok overgeheveld. Hoewel er op grote schaal druk werd uitgeoefend door de DeVlag/SS bestond de mogelijkheid de overstap naar de *Waffen-SS* te weigeren. Er werd dan ook geen dienstplicht afgekondigd. Ca. 6.000 Vlamingen dienden in de Vlaamse *Waffen-SS* divisie.

Lijst van gebruikte afkortingen

DeVlag: Duits-Vlaamse Arbeidsgemeenschap

DRK: Deutsches Rotes Kreuz

DSI: Département de Sécurité et d'Information

Flak: Flug(zeug)abwehrkanone

FP: Feldpolizei

GFP: Geheime Feldpolizei

HSSPF: Höhere(r) SS- und Polizeiführer

NSB: Nationaal Socialistische Beweging

NSGWO II: Navorsings- en studiecentrum voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog

NSKK: Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps

OKW: Oberkommando der Wehrmacht

OT: Organisation Todt

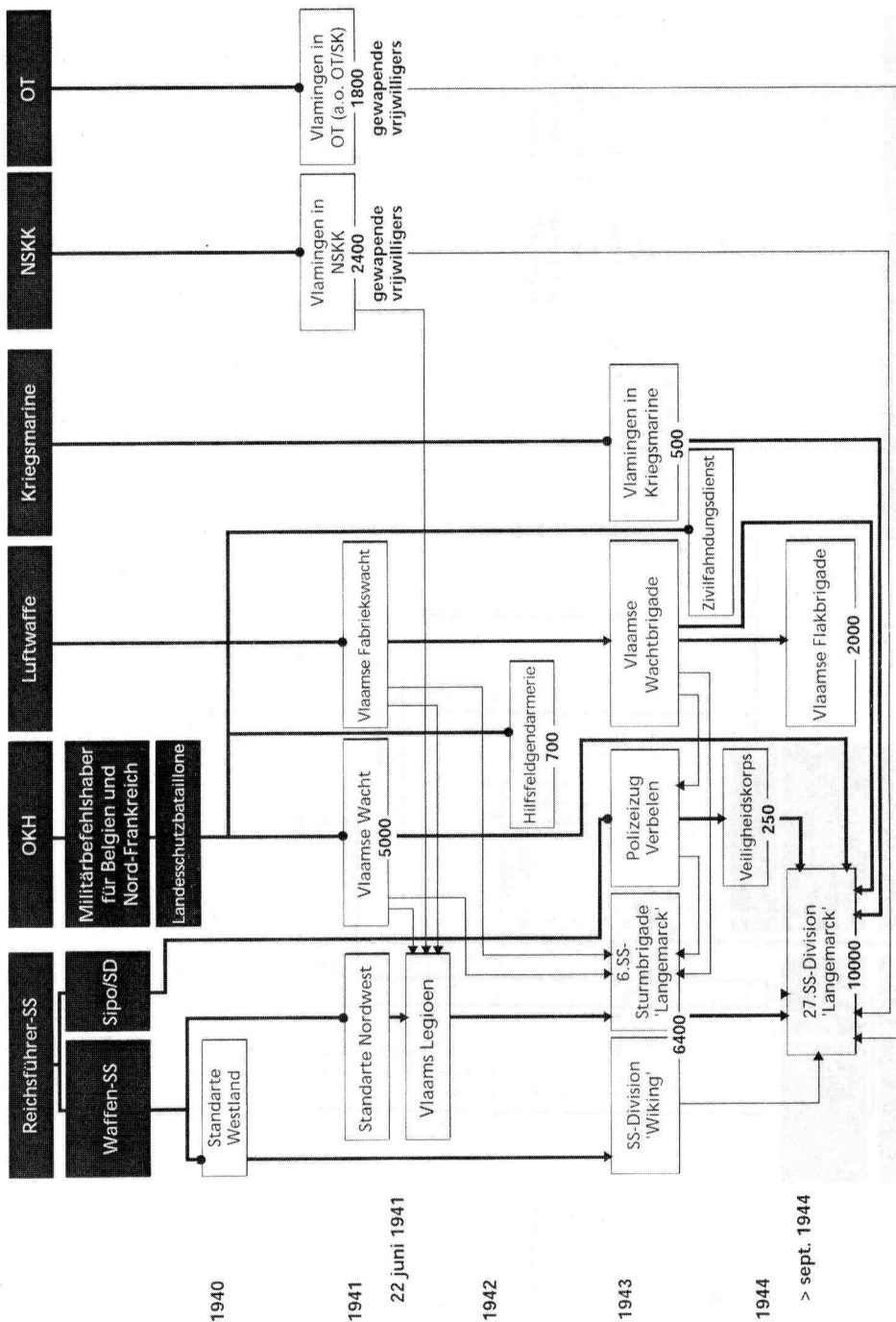
SD: Sicherheitsdienst

SIPO: Sicherheitspolizei

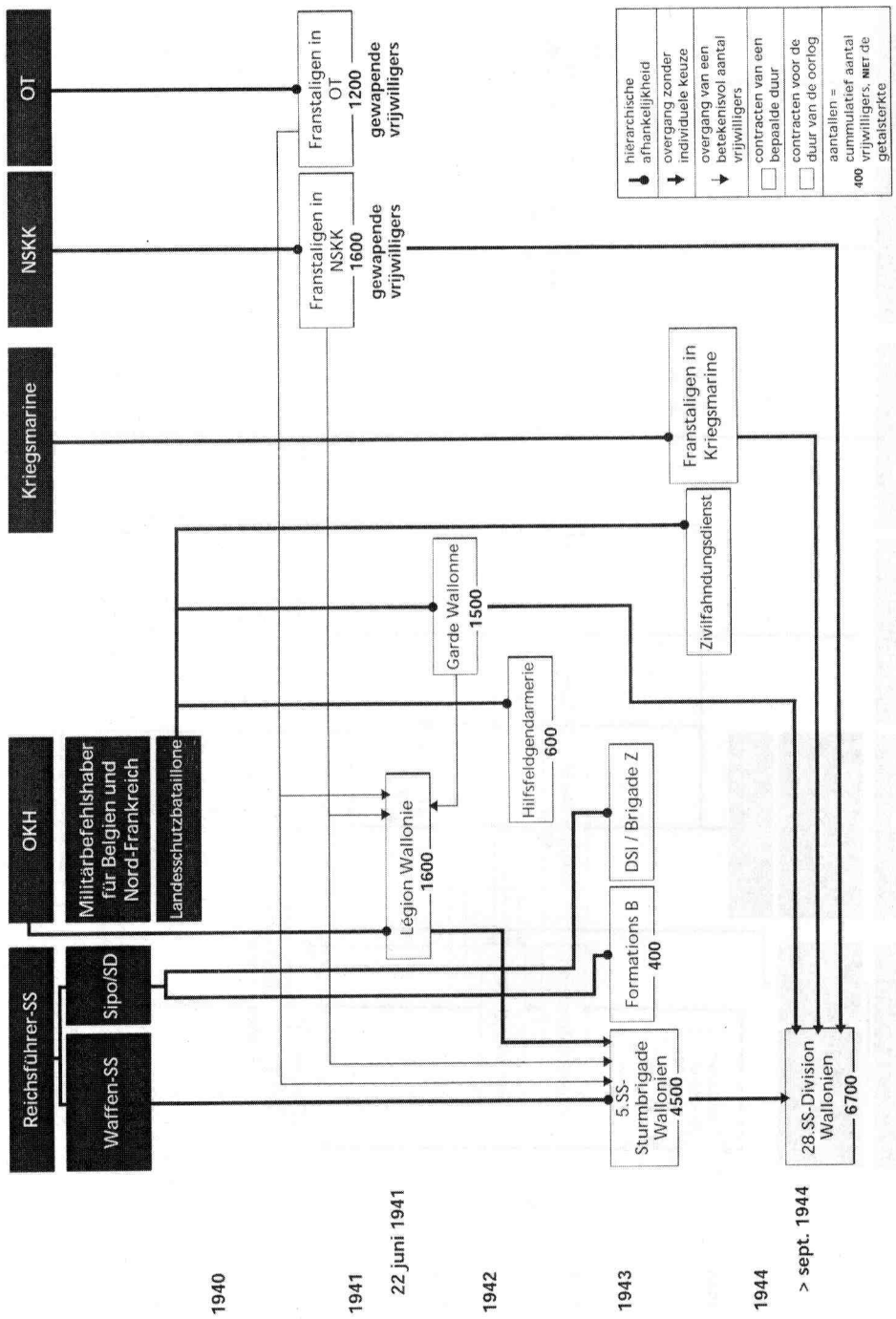
SOMA: Studiecentrum oorlog en hedendaagse maatschappij

SS: Schutz-Staffeln

VNV: Vlaams Nationaal Verbond

Militaire collaboratie in Vlaanderen

JAN WILLEM VELUWENKAMP

C. Lesger, *Handel in Amsterdam ten tijde van de Opstand. Kooplieden, commerciële expansie en verandering in de ruimtelijke economie van de Nederlanden, ca. 1550 - ca. 1630* (Amsterdamse historische reeks. Grote serie XXVII; Hilversum: Verloren, 2001, 296 blz., ISBN 90 5018 530 4).

Clé Lesger heeft in de afgelopen jaren een belangrijke rol gespeeld in de bestudering van het Nederlandse bedrijfsleven en de Nederlandse economische infrastructuur in de vroegmoderne tijd. Hij heeft dat gedaan door collega's bijeen te brengen en van gedachten te laten wisselen, en hij doet dat nog steeds door regelmatig boeken en artikelen te publiceren die zich steeds onderscheiden door kwaliteit, originaliteit en creativiteit. Voorliggend boek is een mijlpaal in Lesgers werk. Het is het resultaat van jarenlang lezen, nadenken, discussiëren en — niet in het minst—bronnenstudie van de meest arbeidsintensieve soort (en wij allen weten dat dit handwerk aan onze universiteiten tegenwoordig tussen de bedrijven door verricht moet worden). Het boek is ook een mijlpaal in de historiografie van het Nederlandse handelsstelsel. Het biedt een alternatief voor een verkalkt beeld. Het verdient als waardevolle bijdrage aan de historische discussie de volle aandacht.

Lesger behandelt in zijn boek drie thema's: de commerciële expansie van Amsterdam rond 1600, de structuur en de functie van het Nederlandse handelsstelsel in de jaren 1550-1585, met Antwerpen als kern, en de structuur en de functie van het Noord-Nederlandse handelsstelsel in de jaren 1585-1630, met Amsterdam als kern. In Lesgers analyse zijn deze drie zaken nauw met elkaar verweven. Lesger moet daarom drie betooglijnen in onderlinge relatie presenteren, hetgeen hoge compositorische eisen stelt. Hij is er niet helemaal in geslaagd voor dit probleem een oplossing te vinden. Daardoor moet de lezer moeite doen door te dringen tot de kern van zijn redenering. Dit tast de kracht van deze sterke enigszins aan.

De kernvraag van het boek betreft de commerciële expansie van Amsterdam in de decennia rond 1600. Lesger onderscheidt twee hoofdstromingen in de verklaringen die de historiografie van de afgelopen decennia voor de expansie aandraagt. Volgens de meer traditionele stroming kwam de expansie tot stand doordat het centrum van het Nederlandse handelsstelsel zich van Antwerpen naar Amsterdam verplaatste toen er als gevolg van de Opstand een groot aantal ambachtslieden en ondernemers van de Zuidelijke Nederlanden naar de Noordelijke trok en de opstandelingen Antwerpen blokkeerden. In deze denkrant bood de kracht van de Noordelijke economie een vruchtbare bodem voor de expansie, maar gaven de immigranten de doorslag. Volgens het recentere opgekomen denken wortelde de handelsexpansie in essentie in de dynamiek van de Hollandse samenleving; de immigranten droegen wel bij, maar waren niet beslissend. Lesger wijst deze endogeen-Hollandse verklaring van de hand als een vorm van régionalisme die slecht aansluit bij de staatkundige en economisch-geografische context waarbinnen de expansie tot stand kwam. Aan de Opstand en de scheiding van de Nederlanden daarentegen kent hij grote betekenis toe, zij het niet omdat die leidden tot de komst van de immigranten met hun *rich trades*, maar omdat zij structurele veranderingen teweeg brachten in de economisch-geografische context van Amsterdam en daarmee in de functie van Amsterdam in de internationale handel.

De staatkundige en economisch-geografische context van Amsterdam bestond omstreeks het